Buitenstaanders op de eerste rang

Het intreden van de NSDAP en de AfD als jonge, grote en controversiële parlementsfracties

BA-scriptie Geschiedenis Universiteit Utrecht
Laure Dijkstra
5711533
Begeleider: dr. mr. F.W. Lantink
28 januari 2018

Abstract

De *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei* (NSDAP) en de *Alternative für Deutschland* (AfD) bevonden zich in respectievelijk 1930 en 2017 als jonge, grote en omstreden parlementsfracties in een vergelijkbare positie. De eerste maanden van deze partijen in de Rijksdag en Bondsdag worden aan de hand van parlementshandelingen onderzocht, met een focus op de manifestatie van fascistische, extreemrechtse en populistische ideologie. Hieruit blijkt dat de AfD onder extreemrechts populisme valt en de NSDAP onder fascisme. De partijen presenteren zich zowel retorisch als inhoudelijk als buitenstaanders van het politieke establishment door buitensporig en luidruchtige interrupties, de politisering van consensusinstituties en het breken van de parlementaire beleefdheidsvormen. Hierin weerklinkt een bepaald dedain naar het parlement als symbool voor de democratie. De NSDAP wijst deze staatsvorm dan ook volledig af en vertoont een palingenetische vorm van ultranationalisme. Hun openlijke antisemitisme is te plaatsen binnen de sociaal darwinistische strijd om superioriteit. Bij de AfD is er sprake van cultureel racisme omdat ze cultuur als de grondslag van een vastomlijnde Duitse identiteit zien. Dit leidt tot de creatie van een homogeen volk en de koppeling daarvan aan staatsburgerschap schuurt met de pluralistische, representatieve democratie. De AfD hangt holistisch nationalisme aan en gebruikt dat tegelijkertijd om de grenzen van *Vergangenheitsbewältigung* te testen die nationalisme tot taboe maken. Hoewel er geen sprake is van een directe verbinding tussen de NSDAP- en AfD-fracties, vertonen hun overkoepelende ideologieën een heel voorzichtige gelijkenis.

Inhoudsopgave

Abstract 2
Inleiding 4
Theoretisch kader 6
Historiografisch kader 8
Methodologie 9
Hoofdstuk I: politieke thema's 11
De economie 11
Xenofobie 13
Democratie 15
Conclusie 16
Hoofdstuk II: parlementaire orde 17
Politisering van 'consensusinstituties' 17
Interrupties 19
Beleefdheidsvormen 22
Conclusie 23
Hoofdstuk III: nationalisme 24
Wie zijn het volk? 24
Doel en symbolische betekenis 26
Conclusie 29
Conclusie 30
Bibliografie 32
Primaire bronnen 32
Secundaire literatuur 32

Inleiding

'Een nieuw tijdperk begint', sprak Bernd Baumann van de *Alternative für Deutschland* (AfD) tijdens de eerste zitting van de negentiende Bondsdag in 2017.[1] De partij trad met 92 afgevaardigden voor het eerst toe tot het Duitse parlement, nadat ze bij de verkiezingen van 24 september 2017 12,6 procent van de stemmen gewonnen had.[2] Sinds de oprichting in 2013 veroorzaakte de opmars van de *Alternative* onrust in de Bondsdag en de media. De partij vestigde zich al in 2014 tijdens de Europese verkiezingen en enkele deelstaatverkiezingen.[3] Hoe minder de Duitsers het '*wir schaffen das'* van bondskanselier Angela Merkel geloofden, hoe meer de AfD groeide.[4] Het tumult dat de partij veroorzaakt, heeft echter ook z'n weerslag op de AfD zelf. In januari 2018 werd parlementariër Frank Magnitz slachtoffer van zware mishandeling.[5] Amper een week later maakte het *Bundesamt für Verfassungsschutz* bekend dat het publieke optreden van de *Alternative* onderzocht wordt als gevaar voor het democratische staatsbestel. De jongerenafdeling en de beweging rondom AfD'er Björn Höcke zijn verdachten in een diepgaander onderzoek naar rechtsextremistische banden.[6]

De aandacht voor de AfD is te billijken. In tegenstelling tot veel Europese landen heeft er sinds de Tweede Wereldoorlog geen rechts-radicale partij in de Bondsdag gezeteld. De partijen waren er wel, maar bereikten nooit de kiesdrempel. Het meest controversieel was de in 1949 opgerichte *Sozialistische Reichspartei Deutschlands* (SRP), die zich als de opvolger van de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (*NSDAP) profileerde. Al in 1951 werd deze partij door het *Bundesverfassungsgericht* verboden. De leden van de SRP sloten zich aan bij de *Deutsche Reichspartei* die in 1964 opging in de nog steeds bestaande *Nationaldemokratischen Partei Deutschlands* (NPD).[7] Pas in de jaren negentig werden opnieuw extreemrechtse partijen opgericht: de *Bund freier Bürger* in

---

[1] *Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht* (hierna: *DBSB)* 19/1 2017 (Berlijn 2017) 6.

[2] Deutscher Bundestag, 'Bundestagswahlergebnisse seit 1949 – Zweitstimmen',https://www.bundestag.de/parlament/wahlen/ergebnisse_seit1949/244692 (30 oktober 2018).

[3] Arzheimer, Kai, 'Die Alternative fuer Deutschland. Programmatik, Entwicklung und politische Verortung', *German Politics* 26 (2017) 2, 334-335, aldaar 334.

[4] Juurd Eijsvoogel, 'Merkels vluchtelingenbeleid heeft Duitsland veranderd' (versie 25 september 2017) https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/25/merkels-vluchtelingenbeleid-heeft-duitsland-veranderd-13169126-a1574687?utm_source=NRC&utm_medium=banner&utm_campaign=Paywall (23 november 2018).

[5] Der Spiegel, 'Bremens AfD-Chef angegriffen und verletzt' (versie 8 januari 2019), http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-bremen-frank-magnitz-angegriffen-und-verletzt-polizei-sucht-zeugen-a-1246881.html (21 januari 2018).

[6] Bundesamt für Verfassungsschutz, 'Bundesamt für Verfassungsschutz (BfV) gibt das Prüfergebnis zu der Partei „Alternative für Deutschland" (AfD) bekannt' (versie 15 januari 2018), https://www.verfassungsschutz.de/de/oeffentlichkeitsarbeit/presse/pm-20190115-pruefergebnis-zur-partei-alternative-fuer-deutschland-afd (21 januari 2018).

[7] Johanna Drescher, 'SRP-Verbot', in: Matthias N. Lorenz (red.), *Lexikon der "Vergangenheitsbewältigung" in Deutschland: Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945* (Bielefeld 2015) 66-67, aldaar 66.

Beieren en de *STATT Partei* in Hamburg. Na de aanslagen op 11 september 2001 was de *Partei Rechtsstaatliche Offensive* enkele jaren regeringspartij in Hamburg.[8] In Europa is een vergelijkbare ontwikkeling zichtbaar: een marginale groei van extreemrechtse partijen sinds de jaren tachtig, die pas in de afgelopen jaren verkiezingssuccessen behaalden.[9]

Waar in Europa echter veel rechts-radicale partijen al langer een klein aantal zetels in het parlement hebben, veroorzaakte de plotselinge terreinwinst van de AfD als de grootste oppositiepartij opschudding in Duitsland. SPD'er Sigmar Gabriel verklaarde als minister van Buitenlandse Zaken dat er met de *Alternative* nazi's in het parlement zouden komen.[10] In het publieke debat worden AfD-kiezers weggezet als nationaalsocialisten en in de media verschijnen aanhoudend opiniestukken waarin getracht wordt dat te bewijzen.[11] De koppeling lijkt niet geheel onterecht. De politici van de AfD raken regelmatig in opspraak door uitlatingen over de Tweede Wereldoorlog. Zo noemde Höcke, toenmalig landsvoorzitter van Thüringen, het Holocaustmonument in Berlijn een monument een schande en pleitte hij voor een volledige omwenteling van de Duitse herdenkingscultuur.[12] Lijsttrekker Alexander Gauland stelde vlak voor de verkiezingen dat de Duitsers trots moesten zijn op de militaire prestatie van de *Wehrmacht.*[13] Deze uitspraak overtrof hij door het nationaalsocialisme '*nur ein Vogelschiss'* in duizend jaar Duitse geschiedenis te noemen.[14] Er talloze andere voorbeelden van dergelijke opmerkingen en hoewel het partijbestuur de meeste incidenten bestraft, blijven Gauland en Höcke sleutelfiguren in de AfD.

Een toetsing van de nazibeschuldigingen en de omstreden uitspraken zou relevant zijn, maar een directe vergelijking tussen de AfD en de NSDAP is onmogelijk. Er is geen link tussen de partijen, in de eerste plaats omdat de NSDAP niet alleen een politieke partij was, maar via de politiek een beweging werd die de wereld in oorlog en genocide stortte. De *Alternative* wordt op haar plaats bekeken met de ogen van het nationaalsocialistische verleden en kan door het *Bundesverfassungsgericht* vervolgd worden. Binnen de muren van het parlement is een vergelijking

---

[8] Michael Wildt, *Volk, Volkgemeinschaft, AfD* (Hamburg 2017) 96.
[9] Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge 2007) 2.
[10] Beau Heimensen, ‚Deze Duitsers vinden het tijd voor de 'Alternative für Deutschland'' (versie 22 september 2017), https://nos.nl/artikel/2194329-deze-duitsers-vinden-het-tijd-voor-de-alternative-fur-deutschland.html (30 oktober 2018).
[11] Heimensen, 'Deze Duitsers vinden het tijd'.
[12] Sterre Lindhout, 'AfD-leider doet vele nekharen overeind staan na opmerking over Holocaustmonument' (versie 18 januari 2017), https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/afd-leider-doet-vele-nekharen-overeind-staan-na-opmerking-over-holocaustmonument~b177bbbb/ (30 oktober 2018).
[13] Sterre Lindhout, 'AfD-voorman prijst nazi-soldaten, toch wordt zijn partij alleen maar populairder' (versie 15 september 2017), https://www.volkskrant.nl/buitenland/afd-voorman-prijst-nazi-soldaten-toch-wordt-zijn-partij-alleen-maar-populairder~a4516934/ (30 oktober 2018).
[14] Frankfurter Allgemeine Zeitung, 'Gauland: Hitler nur „Vogelschiss" in deutscher Geschichte' (versie 2 juni 2018), https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/gauland-hitler-nur-vogelschiss-in-deutscher-geschichte-15619502.html (12 december 2018).

tussen de AfD en de NSDAP echter wel mogelijk, omdat de *Alternative* zich als jonge, grote en omstreden fractie in een vergelijkbare situatie bevindt als de NSDAP in 1930. De nationaalsocialisten hadden vormden al een marginale fractie in de Rijksdag, maar verkregen in 1930 onverwachts 107 zetels.[15] Dit roept de onderzoeksvraag op in hoeverre de houding en het optreden van de parlementsfracties van de AfD en de NSDAP in de eerste vier maanden na hun aantreden vergelijkbaar zijn. Deze vraag is geen beschuldiging, maar onderzoekt het parlementaire facet van de NSDAP en de verhouding van de AfD daartoe. Het doel is niet om een connectie met het nationaalsocialisme te leggen, maar om de werkwijze van de AfD te ijken aan de hand van de overkoepelende theorieën over fascisme en extreemrechts populisme.

Theoretisch kader

Om de elementen van verschillende ideologieën te kunnen vergelijken, moet de structuur van een politieke ideologie uitgediept worden. Politicoloog Michael Freeden beschrijft dit met '*four P's*'. '*Proximity*' betekent dat politieke concepten enkel in samenhang betekenis hebben. Dit is afhankelijk van logische en culturele beperkingen: argumenten moeten met elkaar en de principes van het electoraat overeenstemmen. '*Priority*' is het gewicht van een vraagstuk binnen de ideologie. Is het de essentie van de standpunten, of veroordeeld tot de periferie? '*Permeability*' houdt in dat de ideeën, concepten en opvattingen van ideologieën elkaar niet uitsluiten, maar op meerdere punten kruisen. Ten slotte refereert '*proportionality*' aan de ruimte die verschillende concepten krijgen binnen een ideologie en hoe de argumenten gepresenteerd worden.[16]

Historicus Roger Eatwell definieert de prioriteit en proportionaliteit van het fascisme in drie kenmerken, waar andere academici op aansluiten. Ten eerste noemt Eatwell het smeden van een holistische staat om interne en externe dreiging te overleven. Deze *Volksgemeinschaft* is gebaseerd op het idee van gedeelde grenzen, geschiedenis en genen.[17] Voor historicus Roger Griffin is dit de essentie van fascisme; hij beschrijft het als een palingenetische vorm van ultranationalisme.[18] Antisemitisme is volgens historicus Philip Morgan een integrale uiting van nazistisch ultranationalisme. Degenen die buiten de Arische gemeenschap vielen vormden een bedreiging in een sociaal darwinistische strijd om de sterkste te zijn.[19]

---

[15] Richard J. Evans, *The Coming of the Third Reich* (New York 2003) 247-248.
[16] Michael Freeden, *Ideology. A Very Short Introduction* (New York 2003) 55-66.
[17] Roger Eatwell, 'Populism and Fascism', in: Cristobal Rovira Kaltwasser e.a. (red.), *The Oxford Handbook of Populism* (Oxford 2017) 363-383, aldaar 366-376.
[18] Roger Griffin, *Fascism* (Cambridge 2018) 35.
[19] Philip Morgan, 'Fascism', in: Peter Hayes en John K. Roth (red.), *The Oxford Handbook of Holocaust Studies* (Oxford 2010), 81-94, aldaar 83-89.

Het tweede facet van fascisme is de noodzaak van een nieuwe collectivistische en militaristische elite als verwerping van de moderniteit.[20] Politicoloog Andrew Heywood koppelt hieraan een groot wantrouwen naar het establishment en stelt dat fascisme in tegenstelling tot Verlichtingsprincipes uitgaat van een politiek van de wil: antirationalisme dat met propaganda beïnvloed kan worden.[21] Ten slotte noemt Eatwell de creatie van een noch kapitalistische, noch communistische '*third way authoritarian state'* gebaseerd op het charismatische leiderschap van de *Führer'*.[22] Deze derde weg wordt door Heywood als een aparte en afwijkende vorm van socialisme beschreven.[23]

De vraag is of fascisme enkel gedijt onder unieke en specifieke omstandigheden, zoals Ernst Nolte stelt. Tijdens het interbellum waren democratieën jong en instabiel door de economische crisis. Daarnaast veranderde de samenleving door industrialisatie en had vooral de lage middenklasse het zwaar. De bezittende klasse maakte zich zorgen om de Russische Revolutie. Bovendien laaide nationalisme op in de landen die de Eerste Wereldoorlog verloren hadden.[24] De wereld ziet er nu volledig anders uit. Desondanks zijn er politieke partijen in opkomst die op een aantal vlakken lijken te raken met de fascistische ideologie. Volgens Griffin zijn dit echter geen neofascistische partijen, omdat er geen sprake is een militaristisch streven naar een revolutionaire ultranatie.[25] De vraag welke ideologie dan wel aansluit, heeft een breed discours opgeleverd. Hoewel de meeste academici inhoudelijk overeenkomen, gebruiken ze verschillende namen: populisme, extreemrechts en rechts-radicaal. Deze scriptie houdt het onderscheid tussen radicaal- en extreemrechts van het *Bundesamt für Verfassungsschutz* aan dat alleen de laatste als antidemocratisch bestempelt.[26]

Politicoloog Cas Mudde definieert populisme als een ideologie die de samenleving opdeelt in twee tegengestelde en homogene groepen, het pure volk en de corrupte elite, en betoogt dat politiek een uiting moet zijn van de *volonté générale.* Naar Paul Taggart noemt hij het volk het '*heartland*'. De veronderstelling van deze homogene, denkbeeldige gemeenschap leidt tot racistische denkbeelden van een 'Ander'. Bovendien is de fundering van de staat op één wil, vijandig aan de constitutionele, pluralistische democratie. Populisten zijn echter niet tegen de democratie en politieke partijen an sich, maar streven naar minder *politiek* door leiderschap.[27] Politieke homogeniteit bouwt volgens historicus Michael Wildt voort op de theorie van Jean-Jacques Rousseau en Carl Schmitt. Dit is antiparlementair,

---

[20] Eatwell, 'Populism and Fascism', 371-372.
[21] Heywood, *Political Ideologies. An Introduction* (Londen 2017) 197-202.
[22] Eatwell, 'Populism and Fascism', 372-373.
[23] Heywood, *Political Ideologies,* 202-203.
[24] Ibidem*,* 195-196.
[25] Griffin, *Fascism,* 70.
[26] Bundesamt für Verfassungsschutz, 'Was ist Rechtsextremismus?', https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/was-ist-rechtsextremismus (22 januari 2018).
[27] Cas Mudde, ‚The Populist Zeitgeist', *Government and Opposition* 39 (2004) 4, 541-563, aldaar 541-561.

omdat het parlement een instrument wordt, in plaats van een intrinsieke waarde van representativiteit.[28] Griffin vat dit samen als '*illiberal, but democratic'*.[29]

Globalisering heeft onzekerheid van de wereldeconomie en teleurstelling in de gevestigde partijen teweeggebracht.[30] Dit zorgt er volgens socioloog Jens Rydgren voor dat immigranten als bedreiging voor de nationale identiteit, als oorzaak van criminaliteit, sociale instabiliteit en werkloosheid en als profiteurs van de welvaarstaat gezien worden. Gevolg hiervan is een beleid van nationale voorkeur en een etnische opvatting van burgerschap. Rydgren beschouwt xenofobie niet als racisme, maar wel als de kern van extreemrechts.[31] Eatwell noemt dit wel racisme en koppelt dat aan holistisch nationalisme: een etnische duiding van de staat waarin assimilatie mogelijk is om de gemeenschap tegen de 'Ander' te verdedigen.[32]

Heywood onderscheidt een andere ideologie: democratisch fascisme. Dit is fascisme zonder absoluut leiderschap, totalitarisme en openlijk racisme. Deze partijen zijn niet meer verbonden aan Hitler en Mussolini – ontkennen dat zelf ook – maar kunnen nog steeds terugvallen op een politiek van een organische gemeenschap tijdens crisis van het mondiale kapitalistische systeem. De vraag is echter in hoeverre democratisch fascisme of extreemrechts populisme kan slagen. Multiculturalisme is nu zo ver gevorderd dat terugkeer naar een cultureel of etnisch homogene bevolking onmogelijk lijkt. Bovendien zijn traditionele sociale klassen door industrialisering vervangen voor een complexere indeling en hebben landsgrenzen minder betekenis door economische globalisering.[33]

Historiografisch kader

Historicus Thomas Mergel noemt de historiografie over de Weimarrepubliek omvangrijk, maar inhoudelijk beperkt. Het tijdperk wordt of vanuit een teleologische *grand narrative* naar Hitlers machtsovername onderzocht, of met de vraag in hoeverre de Rijksdag met het parlement van Bonn overeenkomt. Daarnaast gaat veel aandacht naar het democratisch tekort in de staat en recentelijk, in de samenleving. Mergel wil de lacune van het politieke bedrijf opvullen met zijn boek *Parlementarische Kultur in der Weimarer Republik.*[34] Historicus Rüdiger Graf stelt daarnaast dat historici teveel zijn

[28] Wildt, *Volk, Volkgemeinschaft, AfD,* 100-104.
[29] Griffin, *Fascism,* 70.
[30] Heywood, *Political Ideologies,* 216-217.
[31] Jens Rydgren, 'The Sociology of the Radical Right', *Annual Review of Sociology* 33 (2007), 241-261, aldaar 242-245.
[32] Roger Eatwell, 'The Rebirth of the "Extreme Right" in Western Europe?', *Parliamentary Affairs* 53 (2000) 3, 407-425, aldaar 411-413.
[33] Heywood, *Political Ideologies,* 216-217.
[34] Thomas Mergel, *Parlementarische Kultur in der Weimarer Republik* (Düsseldorf 2012) 13-18, 31-33.

meegegaan in de contemporaine bestempeling van de periode als tijd van crisis. Hierdoor is vaak sprake van '*either-or'*-denken zonder ruimte voor historische context.[35]

Uit de *Bibliographie zum Nationalsozialismus* van Michael Rück blijkt dat de historiografie van de NSDAP kolossaal is. Al in de jaren dertig en veertig analyseerden geëmigreerde dissidenten het nationaalsocialisme en tot midden jaren zestig overheerste de vraag hoe het Derde Rijk had kunnen ontstaan. Duitse historici verzetten zich hierin tegen generalisatie van hun landgenoten. In de jaren zeventig en tachtig werden vooral de vooroorlogse jaren onderzocht omdat de geallieerden de archieven naar Duitsland terugbrachten. Onder invloed van de analytische methodes van de sociale wetenschappen verloor narratieve geschiedenis aan invloed. De *cultural turn* zorgde ervoor dat er meer focus ging naar processen, structuren en individuen. Sinds de jaren negentig ligt de nadruk op de oorlogsjaren, mede door het openen van de Sovjetarchieven. Daarnaast is de aandacht van de Joden, naar de vervolging van andere groepen verschoven.[36]

Als jonge partij is de AfD nog nauwelijks onderwerp voor historici, al verscheen van Michael Wildt het boek *Volk, Volkgemeinschaft, AfD* waarin hij de retoriek van de AfD onderzoekt. Onder redactie van socioloog Alexander Häusler verscheen de bundel *Die Alternative für Deutschland. Programmatik, Entwicklung und politische Verortung.* Politicoloog Kai Arzheimer schreef ook enkele artikelen over de AfD en sluit hiermee aan op een serie publicaties van het tijdschrift *German Politics.* In het discours over de AfD staan de vragen centraal in welke mate het een extreemrechtse partij is, in hoeverre er (neo)nazistische banden zijn en hoe de partij binnen de Duitse en Europese politieke traditie past. Een benadering waarin de AfD zowel vanuit politieke theorie als historische verbanden onderzocht wordt, ontbreekt echter nog.

Methodologie

De centrale bronnen om de onderzoeksvraag te beantwoorden zijn de *Protokolle* van de Rijksdag en de Bondsdag. Dit zijn nauwgezette verslagen van de parlementsdebatten, waardoor er een duidelijk beeld geschetst wordt van de houding en standpunten van de AfD en NSDAP. Aangezien de parlementszittingen en notulen openbaar zijn, wordt niet alleen duidelijk hoe de partijen zich naar hun collega's willen presenteren, maar ook hoe ze hun publieke positie bepalen. Vanwege ruimte is er gekozen voor een tijdspanne van de eerste twaalf zittingen. De Rijksdag en de Bondsdag zetelden met verschillende frequenties, waardoor besloten is niet dezelfde nummering aan te houden. Omwille van de vergelijking zullen de eerste en tweede zitting van de NSDAP samengetrokken worden omdat hierin gestemd wordt over het voorzitterschap en dit in de Bondsdag in één zitting plaatsvindt. Naast deze

[35] Rüdiger Graf, 'Either-Or: The Narrative of "Crisis" in Weimar Germany and in Historiography', *Central European History* 43 (2010) 4, 592-615, aldaar 592-599, 614.
[36] Evans, *The Coming of the Third Reich,* xxi-xxx.

eerste zitting zullen de vijfde en twaalfde bijeenkomst van de AfD onderzocht worden en de vierde en vijfde zitting van de NSDAP.

In het eerste hoofdstuk zullen deze parlementshandelingen dienen om te onderzoeken welke onderwerpen besproken worden en op welke manier deze benaderd worden. Het tweede hoofdstuk behandelt de parlementaire orde en stijl. Ten slotte wordt in het laatste hoofdstuk onderzocht in welke mate er sprake is van nationalisme bij de parlementsfracties.

Hoofdstuk I: politieke thema's

De NSDAP en de AfD hadden de mogelijkheid om moties in te dienen en voerden daarnaast debatten die door de regering of andere partijen aangedragen werden. De thematiek van de wetsvoorstellen en de inhoud van de redevoeringen vallen onder drie overkoepelende onderwerpen: de economie, xenofobie en democratie. Dit hoofdstuk onderzoekt in welke mate de benaderingswijze van de NSDAP en AfD overeenkomt en in hoeverre dit te koppelen is aan de ideologische theorieën van fascisme, extreemrechts populisme en democratisch fascisme.

De economie

In de jaren twintig werd de Duitse economie zwaar getroffen door hyperinflatie, de beurskrach en de voortslepende herstelbetalingen van het Verdrag van Versailles. Veel burgers verloren hun spaargeld en pensioenen en raakten werkloos.[37] De Duitse regering financierde economische hervormingen met Amerikaanse leningen, die echter na de crash van 1929 teruggevorderd werden. Dit veroorzaakte nog verdergaande crisis.[38] In het Dawes- en Young-plan van respectievelijk 1924 en 1930 werden de Versaillesschulden verlaagd, maar nog steeds verdween onder militaire druk een deel van het nationaal inkomen naar de geallieerden.[39] De gevestigde partijen konden de economische en sociale instabiliteit steeds moeilijker bestrijden en verloren kiezers. Dit bracht de NSDAP een vlucht van twaalf zetels in 1928 naar 107 zetels in 1930, als tweede partij na de SPD.[40]

De economie en staatsfinanciën waren dus veelvoorkomende onderwerpen in de Rijksdagdebatten. Voor de NSDAP-afgevaardigden was dat vooral aanleiding om onophoudelijk te verwijzen naar de Vrede van Versailles. Volgend citaat van Jakob Sprenger is kenmerkend voor de toon:

> *Sie haben durch Abschluß dieses Schandfriedens, durch Anerkennung der Dawes-Verträge, durch Anerkennung der Young-Versklavung, durch den Ausverkauf des deutschen Volkes, durch den Verrat des schaffenden Volkes dafür gesorgt, dass diese Opfer zunächst einmal umsonst gebracht wurden.*[41]

[37] Arthur van Riel en Arthur Schram, 'Weimar Economic Decline, Nazi Economic Recovery, and the Stabilization of Political Dictatorship', *The Journal of Economic History* 53 (1993) 1, 71-105, aldaar 77.
[38] Richard J. Evans, *The Coming of the Third Reich,* 234-237.
[39] Roger B. Meyerson, 'Political Economics and the Weimar Disaster', *The Journal of Institutional and Theoretical Economics* 160 (2004), 187-209, aldaar 201-203.
[40] Evans, *The Coming of the Third Reich,* 247-248.
[41] *Verhandlungen des Reichstags Stenografische Berichte (*hierna*: VRSB)* 1930-1931 (Berlijn 1931) 454.

Versailles was in de verkiezingscampagne en in de parlementsdebatten tegelijkertijd zondebok en paradepaardje van de NSDAP. Het was de reden voor alle schande, maar ook het bewijs dat de elite gefaald had – een '*Verbrechen'*.[42]

De stellingname dat het establishment de belangen van de bevolking ondergeschikt heeft gemaakt aan die van henzelf is een overeenkomst tussen fascistische en extreemrechtse theorie. In lijn hiermee spreekt Sprenger: '*Jene Hingabe, die Pflicht, Dienst am Volke zu tun ohne Rücksicht auf Entgelt, ohne Rücksicht auf Einkommen, ohne Rücksicht auf Dienststunden, ist in Ihren Kreisen doch unbekannt.'*[43] Stefan Keuter van de AfD maakt in een debat over de schadeloosstelling een evenzo aanvallend punt: '*Zeigen Sie dem Bürger, unseren Mitbürger, dass wir Volksvertreter sind und dem Auftrag dieses Parlements gerecht werden: die Geschicke dieses Landes lenken – zum Wohle des deutschen Volkes und nicht, um uns hier ein süßes Leben zu machen.'*[44] Uit dit wantrouwen vloeit een vorm van socialisme voort, die gericht is op antikapitalisme en collectivisme, maar afwijkt van de sociaaldemocratische en communistische ideologieën.[45] De partijen werpen zich op als beschermers van de 'gewone man' tegen de inhalige elite. AfD'er Leif-Erik Holm noemt de burger bijvoorbeeld '*Melkkuh der Nation'.*[46] De NSDAP wil de slechte wil van het establishment daarnaast tonen met een voorstel *Gesetz über die Schuldentilgung'* te veranderen naar '*Gesetz zur Erhöhung der Schulden'*[47]

De onderzochte Bondsdagdebatten zijn daarnaast een bevestiging van de theorie van Eatwell dat extreemrechts het economische voordeel van het eigen volk vooropstelt.[48] De AfD werd opgericht als anti-EU-partij om de volkssoevereiniteit te herstellen.[49] Dit standpunt blijkt ook uit de parlementsdebatten. Peter Boehringer meent:

> *Die Degradierung Deutschlands zu einer Unterverwaltungseinheit eines souveränen Staates EU-ropa wäre nur gegen eine Mehrheit des deutschen Volkes durchsetzbar. All diese suprastaatlichen Ideen der totalen EU und des totalen Euro sind rechtswidrige und antidemokratische Zumutungen.*[50]

Een andere vorm van 'eigen volk eerst', is de voornaamste reden van de verkiezingswinst van de AfD.[51] Twee jaar na de oprichting van de partij had voorman Bernd Lucke het leiderschap overgedragen aan

---

[42] *VRSB* 1930-1931, 32.
[43] Ibidem, 453.
[44] *DBSB* 19/5 2017, 366-367.
[45] Heywood, *Political Ideologies,* 202.
[46] *DBSB* 19/5 2017, 437.
[47] *VRSB* 1930-1931, 33.
[48] Eatwell, 'The Rebirth', 413.
[49] Wildt, *Volk, Volkgemeinschaft, AfD,* 97.
[50] *DBSB* 19/5 2017, 416-417.
[51] Jasmin Siri, 'The Alternative for Germany after the 2017 Election', *German Politics* 27 (2018) 1, 141-145, aldaar 142.

Alexander Gauland en Alice Weidel. Zij verschoven het zwaartepunt van euroscepsis naar immigratie, dat veel meer maatschappelijke weerklank vond.[52] In 2015 en 2016 kwamen er ongeveer 1,2 miljoen vluchtelingen naar Duitsland. Hoewel Merkel vastbesloten optimistisch was, bleek het land slecht voorbereid op zoveel nieuwe inwoners. Met name in Oost-Duitsland groeide onzekerheid over de toekomst, veiligheid en cultuur. Een sterke economie en lage werkloosheid konden niet voorkomen dat het vertrouwen in Merkel afnam. De stemmen voor de AfD waren vooral ten koste van de CDU/CSU en ook coalitiepartner SPD kromp.[53] Politiek van nationale voorkeur wordt volgens Rydgren gevoed door onzekerheid over immigratie.[54] Dit lijkt bevestigd door de stellingname van Holm dat economische vooruitgang tegengehouden wordt door de influx van arbeidsongeschikte vluchtelingen of de uitspraak van Gauland dat het huidige asielsysteem 450 miljard euro zal gaan kosten.[55]

Xenofobie

Bijna alle moties die de AfD indient en bijna alle vragen die de AfD stelt, gaan over immigratie. Ze propageren het sluiten van de grenzen en de afschaffing van de dubbele nationaliteit. Racisme en xenofobie worden door de theoretici uit de inleiding als inherente onderdelen van extreemrechts en populisme beschouwd. Het democratisch fascisme van Heywood rekent anti-immigratiestandpunten echter niet tot racisme. Het meningsverschil is een gevolg van verschillende definities van racisme. Heywood neemt biologische verschillen als grond voor racisme; hij wijst erop dat Joden gedurende de geschiedenis op religieuze gronden vervolgd werden, maar dat de Holocaust gebaseerd was op rassentheorie.[56]

Politicoloog en socioloog Tariq Modood stelt daarentegen dat er naast biologisch racisme ook cultureel racisme bestaat. De laatstgenoemde is gebaseerd op de veronderstelling dat cultuur – taal, religie, gebruiken etc. – de natuurlijke voorkeur van een groep zijn. Culturen zijn onverenigbaar, waardoor multiculturalisme tot sociaal conflict leidt. Assimilatie is mogelijk, vanwege een apathie naar de cultuur van de 'Ander'.[57] Deze definitie is herkenbaar in Bondsdagdebatten. Zo stelt Gottfried Curio in een debat over de dubbele nationaliteit:

---

[52] Kai Arzheimer, 'Die Alternative fuer Deutschland. Programmatik, Entwicklung und politische Verortung', *German Politics* 26 (2017) 2, 334-335, aldaar 334.
[53] Juurd Eijsvoogel, 'Merkels vluchtelingenbeleid heeft Duitsland veranderd' (versie 25 september 2017) https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/25/merkels-vluchtelingenbeleid-heeft-duitsland-veranderd-13169126-a1574687?utm_source=NRC&utm_medium=banner&utm_campaign=Paywall (23 november 2018).
[54] Rydgren, 'The Sociology of the Radical Right', 245.
[55] *DBSB* 19/12 2018, 940.
[56] Heywood, *Political Ideologies,* 210.
[57] Modood, *Multicultural Politics,* 7-23.

> *Ohne die Pflicht der Entscheidung für einen Staat fehlt jede Motivation, sich zu integrieren; man lebt dann gern in einer wachsenden Blase fremdstaatlicher Identität […] Müsste hingegen, bei wiederhergestellter Optionspflicht, politischer Einfluss – Wahlrecht – erst erkauft werden durch Verzicht aus die mitgebrachte Staatsangehörigkeit, gäbe es diese Probleme weniger: fremdkulturelle Zonen, außenbestimmte Politik, innergesellschaftliche Konflikte.*[58]

Het streven naar één cultuur en beschouwen van die cultuur als de kern van Duits-zijn, leidt tot de creatie van een homogeen '*heartland'.* Alle burgers zijn hetzelfde en met elkaar verbonden, waardoor de AfD vanuit een ander perspectief dan gewoonlijk een etnische visie op het volk heeft. Opmerkelijk is echter dat de AfD in de gekozen debatten de islam niet specifiek noemt. Aangezien het verkiezingsprogramma een volledig hoofdstuk wijdt aan het conflict tussen de islam en de democratische grondbeginselen, roept deze omissie vraagtekens op.[59]

De NSDAP-fractie verbloemde daarentegen weinig van hun antisemitisme. Al in 1930 lijkt dit gebaseerd te zijn op rassentheorie, daar KPD-leider Ernst Torgler de geloofwaardigheid van de nationaalsocialisten in twijfel trekt door te verwijzen naar een wetsvoorstel in de vorige Rijksdag om verhoudingen tussen Duitsers en '*fremdstämmigen'* te verbieden.[60] In de onderzochte debatten worden geen antisemitische moties ingediend, maar sijpelt het tussen de standpunten door. 'Joods' wordt veel gebruikt als bijvoeglijk naamwoord met negatieve connotatie. Daarnaast doet Gregor Straßer een duidelijke uitspraak over het onderwerp:

> *Wir wollen keine Judenverfolgung aber wir fordern die Ausschaltung des Juden aus dem deutschen Leben. […] Wir fordern eine deutsche Führung ohne jüdischen Geist, ohne jüdische Hintermänner und jüdische Kapitalinteressen, denen heute nahezu die gesamte Parteiwelt erlegen ist. Wir fordern den Schutz unserer Kulturgüter gegen jüdische Anmaßung und Übergriffe.*[61]

Het woord '*Übergriffe'* veronderstelt een actieve poging de Duitse cultuur over te nemen, maar Straßer maakt wel een onderscheid tussen vervolging en buitensluiting. Aangezien dit een publiek debat is, zegt het weinig over de genocidaire intentie van de NSDAP, waarover ook geen academische consensus bestaat. Philip Morgan ziet de beslissing tot structurele moord als gevolg van invasie van de Sovjet-Unie.[62] Hannah Arendt meent dat het bureaucratische proces inderdaad toen in werking werd gezet,

---

[58] *DBSB* 19/12 2018, 948.
[59] Alternative für Deutschland, 'Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017', (Keulen 2017) 33.
[60] *VRSB* 1930-1931,,10.
[61] Ibidem, 58.
[62] Morgan, 'Fascism', 83-89.

maar dat het genocidaire oogmerk al eerder bestond.[63] Dit debat maakt in ieder geval duidelijk dat vreemdelingenhaat een onvergelijkbaar onderwerp is voor de AfD en de NSDAP. Het is onmogelijk de Holocaust 'even' buiten beschouwing te laten. De AfD ligt daarnaast onder een vergrootglas door de Tweede Wereldoorlog.

Democratie

Anders dan de bovengenoemde thema's, was de democratie geen onderwerp voor moties maar een onderliggend standpunt. Historicus Karl Dietrich Bracher beschrijft Hitlers machtsovername in 1933 als een '*legal revolution'* omdat de nationaalsocialisten volhielden dat dit legaal en constitutioneel verlopen was. Bracher legt de gelegenheid hiervan bij twee gebreken van de Weimargrondwet: het sloot zijn eigen afschaffing met constitutionele middelen niet uit en daarnaast kon de presidentiële regering ten tijde van noodtoestand zonder toestemming van het parlement regeren. Toen Hitler in 1933 rijkskanselier werd, gebruikte hij na de Rijksdagbrand dit laatstgenoemde recht om per decreet de noodtoestand uit te roepen en kon hij achter een legale façade de staat van communisme zuiveren. De toename van nationaalsocialistisch geweld en de souplesse waarmee Hitler steeds meer macht veroverde, zorgde ervoor dat op 23 maart 1933 enkel nog de SPD tegen de Machtigingswet durfde te stemmen. Hitler had via het parlement autoritaire controle over de staat vergaard.[64]

Deze route lijkt in 1930 al uitgestippeld te zijn omdat Straßer tegen de democratie ageert, maar de grondwet wel als leidend lijkt te beschouwen:

> *Wir kämpfen nicht um Parlamentssitze, sondern die Mandate sind das Mittel zur Eroberung der deutschen Freiheit. Wir sind Parlamentspartei aus Zwang. Der Zwang ist die Verfassung aber die Verfassung kann nicht das Ziel bestimmen. Ziel ist die Erhaltung der Nation.*[65]

De nationaalsocialisten zien de democratie en de grondwet niet als geheel, maar als twee losse dingen. Zo spreekt ook Sprenger: '*dieser demokratische Parlamentarismus, dieses System treibt Schindluder mit der Verfassung'*.[66]

Het nationaalsocialistische verleden heeft z'n weerslag op de positie van de AfD in de Bondsdag. De partij wordt in de debatten regelmatig ondemocratisch genoemd, vaak in samenhang met een beschuldiging van nazisme. De *Alternative* legt in spreektijd en interrupties juist voortdurend nadruk op hun democratische principes. Zo roept Gauland '*Schlagen Sie nicht immer mit der Nazikeule*

---

[63] Hannah Arendt, *Eichmann in Jeruzalem. De banaliteit van het kwaad* (Amsterdam 2005) 164-165.
[64] Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship. The origins, structure and consequences of National Socialism* (Suffolk 1973) 243-252.
[65] *VRSB* 1930-1931, 57.
[66] Ibidem, 455.

um sich! Wir sind eine demokratisch gewählte Partei, verdammt noch mal!'[67] Andersom beschuldigen politici van de AfD de andere partijen te tornen aan de democratie en grondwet. Beatrix von Storch en Kay Gottschalk gebruiken respectievelijk de aanvallende zinnen '*Es gibt hier eine Partei, die für die Demokratie kämpft, und das ist die AfD'*[68] en '*Ja, klatschen Sie, das zeigt Ihre antidemokratische Gesinnung.'*[69]

De houding van de AfD ten opzichte van de democratie is dus ingewikkeld en moeilijk te duiden aan de hand van publieke debatten die door het *Bundesamt für Verfassungsschutz* gevolgd worden. Het stelselmatig ontkennen van de legitimiteit van het establishment, lijkt anti-pluralistisch. Des te meer omdat het gecombineerd wordt met de veronderstelling van een homogeen '*heartland*'. Politicoloog Nadia Urbinati betoogt dat populistische partijen wel democratisch zijn, maar vijandig naar de liberale, representatieve opvatting. Een populistisch parlement is een instrument voor de wil van het volk, in plaats van leidend instituut.[70] Deze schurende positie komt dus voornamelijk overeen met de theorie over extreemrechts en populisme uit de inleiding, maar past niet binnen democratisch fascisme. Treffend is vooral het punt van Mudde, dat populistische partijen wel democratie willen, maar minder *politiek.*[71] De AfD draagt in debatten bijvoorbeeld nauwelijks concrete plannen aan, maar benadrukt vooral de gebreken van het establishment.

Conclusie

Uit de besproken thema's blijkt dus dat de NSDAP-fractie in 1930 al aansluit op de fascistische ideologie en dat de AFD soms in grote lijnen op de NSDAP lijkt, maar veel beter past binnen de theorieën over extreemrechts en populisme. Het economische wantrouwen naar de elite en de vorm van socialisme ten goede van de 'gewone man', vallen onder fascisme. Leunend op euroscepsis en anti-immigratiestandpunten blijkt de AfD aan te sluiten bij de politiek van nationale voorkeur. Vanwege de creatie van een imaginair homogeen '*heartland*' door cultureel racisme en de moeilijke positie ten opzichte van de pluralistische democratie past de AfD niet in het democratisch fascisme. Bij de NSDAP blijkt fascisme omdat de fractie openlijk antidemocratisch en antisemitisch heeft. Ook op economisch vlak uiten ze zich agressiever en extremer dan de AfD, door de Vrede van Versailles als misdaad van de elite te beschouwen.

[67] *DBSB* 19/12 2018, 955.
[68] *DBSB* 19/5 2017, 386.
[69] Ibidem, 372.
[70] Nadia Urbinati, 'Democracy and Populism', *Constellations* 5 (1998) 1, 110-124, aldaar 116.
[71] Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 558.

Hoofdstuk II: parlementaire orde

In antwoord op het eerste appel van de nieuwe Rijksdag klonk op 13 oktober 1930 107 keer '*Heil Hitler'.*[72] De toon was gezet, de parlementaire gedragsregels gebroken. Al voor 1930 was de parlementaire cultuur in verval geraakt onder invloed van kleine, radicale fracties. Nu de NSDAP, KPD en DNVP een groot deel van de zetels tot de hunne rekenden, verergerde dat. Hoewel interrupties en bijval gebruikelijk waren, veranderden de toon en frequentie.[73] Ook in de Bondsdag roepen politici regelmatig en vallen ze goedkeurend bij, maar meerdere media menen dat eveneens de AfD verandering teweeg brengt.[74] Naast het eroderen van beleefdheidsvormen, spreekt historicus Thomas Mergel van de politisering van 'consensusinstituties'.[75] De vraag van dit hoofdstuk is dan ook hoe de partijen zich tegenover de parlementaire orde verhouden.

Politisering van 'consensusinstituties'

Na verkiezingen worden Duitse parlementen door een *Alterspräsident* geopend, die als oudste afgevaardigde de stemming over het voorzitterschap leidt. Sinds de oprichting van de Weimarrepubliek was het gebruikelijk dat er gekozen werd voor een voorzitter uit de grootste partij.[76] In 1930 werd dit echter aangevochten door de NSDAP-fractie, die DVP-voorzitter en 'frontsoldaat' Ernst Scholz aandroeg.[77] Wilhelm Frick motiveert hun keuze met de volgende woorden:

> *Das deutsche Volk hat durch die Wahl vom 14. September seinen Willen zur Bildung einer antimarxistischen Front deutlich genug kundgetan […] Es wäre eine Verfälschung des Volkswillens und würde vom deutschen Volk nicht verstanden, wenn der Reichstag trotzdem wieder einen Marxisten zu seinem ersten Repräsentanten wählen würde. […] Wir Nationalsozialisten lehnen die Wahl von Marxisten wegen ihrer Volks- und staatsfeindlichen Einstellung grundsätzlich ab.*[78]

Met deze uitspraak is de onderlinge vijandigheid en de nationaalsocialistische houding naar de democratie vastgelegd. Hoewel het voorzitterschap alsnog ten deel viel aan SPD'er Paul Löbe, vond

---

[72] Dietrich Orlow, *The History of the Nazi Party: 1919-1933* (Pittsburgh 1969) 190.
[73] Mergel, *Parlementarische Kultur,* 430.
[74] Katharina Brunner, e.a., 'Das gespaltene Parlement', (versie 21 december 2018), https://projekte.sueddeutsche.de/artikel/politik/die-afd-im-bundestag-e362724/ (23 december 2018).
[75] Mergel, *Parlementarische Kultur,* 430.
[76] Ibidem, 432-434.
[77] *VRSB* 1930-1931, 8.
[78] Ibidem, 8.

het debat plaats onder luid roepen, klappen en lachen van de NSDAP.[79] Een beklemtoning dat de keuze van de voorzitter, nu politieke lading had.

In de Bondsdag is niet de AfD, maar het establishment de aanjager van de politisering van dit ambt. Ook hier was het gebruikelijk dat het oudste parlementslid de rol van erevoorzitter op zich nam, maar aan het einde van de vorige kiesperiode werd dit van levens- naar dienstjaren veranderd. Hierdoor werd de functie van *Alterspräsident* niet door AfD'er Wilhelm von Gottenberg vervuld, maar door Hermann Otto Solms van de FDP.[80] De motie van de *Alternative* om dit terug te draaien, werd door Bernd Baumann verdedigd. Hij noemt de wetswijziging een list om de AfD te isoleren. Hoewel Baumann zijn stellingname op traditie en parlementarisme baseert, maakt hij een vergelijkbaar punt met Frick omdat hij het volk als uitgangspunt neemt: '*Wie groß, frage ich Sie, muss die Angst vor der AfD und ihren Wählern sein, wenn Sie zu solchen Mitteln greifen? […] Das Volk hat entschieden. Nun beginnt eine neue Epoche.*'[81] Dat Baumann echter niet gelijkgesteld wil worden aan Frick, benadrukt hij door zijn invalshoek in contrast te zetten met de enige keer dat de traditie van het erevoorzitterschap geschonden is: in 1933 door Hermann Göring.[82] Deze opmerking leidt tot grote verontwaardiging. Zo stelt Marco Buschmann van de FDP: '*indem Sie sich hier ernsthaft mit den Opfern Hermann Görings verglichen haben, haben Sie sich an Geschmacklosigkeit wieder selbst übertroffen.*'[83]

Tenslotte wordt Wolfgang Schäuble van het CDU tot voorzitter verkozen, met 501 stemmen voor, 173 tegen en dertig keer blanco.[84] De stemming was anoniem, dus het is onmogelijk de nee-stemmen aan de AfD toe te wijzen. Wel is het opvallend dat een kwart van de afgevaardigden tegen heeft gestemd. In 2013 en 2005 was dat maar vier procent en in 2009 elf procent. Hoewel de nuance daarvan is dat in 2002 37 procent tegen stemde, is duidelijk dat er in 2017 nieuwe verdeeldheid is ontstaan.[85]

Deze verschuiving en de politisering van neutrale functies wordt eveneens benadrukt door de keuze van de vicevoorzitters. Doorgaans levert elke fractie één vicevoorzitter, die door hoofdelijke stemming gekozen wordt.[86] In de eerste stemronde hiervan werden alle kandidaten met een meerderheid aan ja-stemmen verkozen, behalve AfD-gegadigde Albrecht Glaser. Hij kreeg van de 703

---

[79] *VRSB* 1930-1931, 9.
[80] Juurd Eijsvogel, 'Tumult bij Bondsdagdebuut AfD' (versie 24 oktober 2017), https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/24/tumult-bij-bondsdagdebuut-afd-13655573-a1578484 (4 december 2018).
[81] *DBSB* 19/1 2017, 6.
[82] Ibidem, 6.
[83] Ibidem, 9.
[84] Ibidem, 12-13.
[85] Ibidem, 12-13.; *DBSB* 18/1 2013, 5.; *DBSB* 17/1 2009, 6.; *DBSB* 16/1 2005, 3.; *DBSB* 15/1 2002, 4.
[86] Eijsvogel, 'Tumult bij Bondsdagdebuut'.

uitgebrachte stemmen, 550 keer tegen. In de twee rondes die daarop volgden, veranderde de partij haar voorstel niet met de uitkomst dat de AfD met slechts 114 ja-stemmen geen vicevoorzitter heeft.[87]

Interrupties

Al in de eerste zitting van de nieuwe Rijksdag moest *Alterspräsident* Carl Herold de afgevaardigden meermaals tot orde roepen omdat er veelvuldig en vooral storend geïnterrumpeerd werd.[88] Aangezien alleen de voorzitter een microfoon tot zijn beschikking had, was het eenvoudig de sprekers uit balans te brengen en onverstaanbaar te maken.[89] Illustrerend is de maning van Löbe tot de nationaalsocialisten: '*Ich bitte, doch die Rederin nicht zu überschreien.*'[90] Dat de NSDAP beduidend luider aanwezig was dan de andere partijen blijkt uit de onderstaande grafiek[91]:

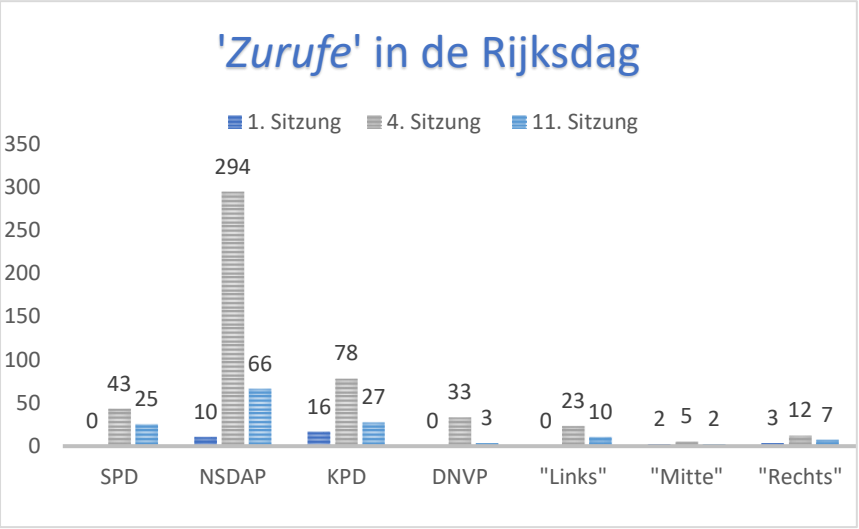

De mate van aanwezigheid van de SPD toont wat voorheen waarschijnlijk de norm was en dat die nu met veel kabaal door de NSDAP doorbroken is. De andere ontwrichtende partijen KPD en DNVP blijken veel minder te interrumperen dan de nationaalsocialisten. Op deze manier trok de NSDAP een groot deel van het debat naar zich toe. Al tijdens zijn openingstoespraak moest voorzitter Löbe Joseph Goebbels bijvoorbeeld om stilte vragen.[92] In de bestudeerde zittingen wordt er in totaal 52 keer een afgevaardigde bij naam tot orde geroepen – veel vaker wordt enkel de fractie genoemd – en daarvan is dat 28 keer aan het adres van de NSDAP. De DNVP en KPD zijn samen goed voor elf berispingen.[93]

---

[87] *DBSB* 19/1 2017, 16-18.
[88] *VRSB* 1930-1931, 4.
[89] Mergel, *Parlementarische Kultur,* 432.
[90] *VRSB* 1930-1931, 103.
[91] Ibidem.
[92] Ibidem, 9.
[93] Ibidem, 9-11, 29, 31, 32, 34, 36-38, 40, 41, 44-46, 74, 77, 81, 85, 88, 89, 92, 93, 449-451, 459, 478, 479, 480, 483, 488.

Interessant is dat de NSDAP in de elfde zitting nog steeds veel roept, maar minder vaak tot orde gemaand wordt. De vraag is of Löbe er inmiddels in berustte dat de parlementariërs luidruchtig en storend waren en hij daar weinig tegen kon doen.

De verliezende grip van de voorzitter en het verdwijnen van respect voor de parlementaire gebruiken werd namelijk heviger. NSDAP'er Robert Ley reageert bijvoorbeeld op een persoonlijke terechtwijzing van Löbe door nog twee keer iets terug te roepen.[94] De omvang van de verstoringen wordt vooral duidelijk wanneer nationaalsocialist Erich Koch uit de zitting wordt gestuurd op basis van de *Geschäftsordnung.*[95] Opvallend is dat prominente politici deze dans ontspringen. Goebbels wordt bijvoorbeeld tien keer berispt in drie zittingen, maar mag blijven.[96] De grootste schending van de regels vindt plaats in de vierde zitting. Na de uitgebreide redevoering van Straßer stonden alle nationaalsocialisten op en verlieten de zaal. Hiermee is hun desinteresse over de inhoud van het debat onderstreept. De fractie weet in ieder geval hun eigen punt te benadrukken.[97]

In de Bondsdag wordt slechts af en toe tot orde geroepen en in de bestudeerde zittingen wordt niemand bij naam berispt. Ook in dit parlement is het gebruikelijk te roepen, maar volgens taalkundige Joseph Klein zijn dat doorgaans argumenten of instemmingen.[98] Uit de onderstaande grafiek blijkt dat de AfD het vaakst roept: over alle zittingen gemiddeld zeventig keer, terwijl ze zich in de eerste bijeenkomst volledig stil hebben gehouden. In de vijfde zitting is het verschil het grootst: de andere partijen worden 149 keer onderbroken door de AfD. Dat is bijna vier keer zoveel als de tweede in de lijst: CDU/CSU interrumpeert veertig keer.[99]

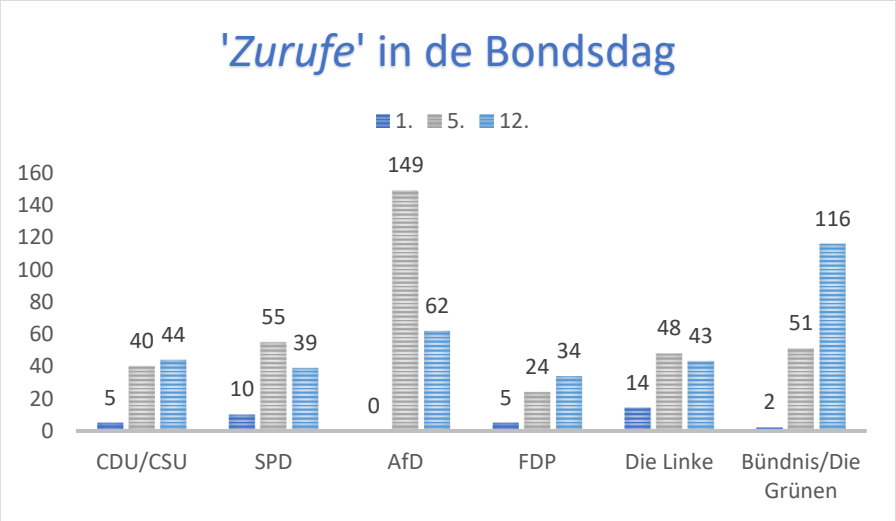

[94] *VRSB* 1930-1931, 36.
[95] Ibidem, 45.
[96] Ibidem, 9 32, 38, 41, 45, 88, 89, 92, 449, 450.
[97] Ibidem, 65.
[98] Brunner e.a., 'Das gespaltene Parlement'.
[99] *VRSB* 1930-1931.

Opvallend is ook de onderstaande grafiek waarin het aantal keer *Beifall* is geteld.[100] Hier scoort de AfD beduidend lager dan de gevestigde partijen, omdat ze zich op meerdere manieren anders gedragen. Ten eerste laat de AfD-fractie bijna alleen voor eigen sprekers instemming klinken, waar andere partijen dat doen bij alles waarmee ze het eens zijn. Ten tweede laat de AfD in haast altijd solo van zich horen, mede omdat ze niet voor andere partijen juichen. Het establishment wordt echter veelvuldig samen gehoord. Bij sommige thema's klinken bijvoorbeeld alle linkse partijen en bij een ander onderwerp de coalitiepartijen. Af en toe wordt er '*Beifall im ganzen Hause'* genotuleerd, maar nog veel vaker zijn de vijf gevestigde partijen hoorbaar en blijft de AfD stil. Regelmatig is dat wanneer er een statement wordt gemaakt tegen de AfD in het bijzonder of rechtspopulisme in het algemeen.[101] Ten derde valt de AfD op omdat ze als gehele fractie van zich laten horen, waar bij andere partijen vaak een paar politici instemmen.

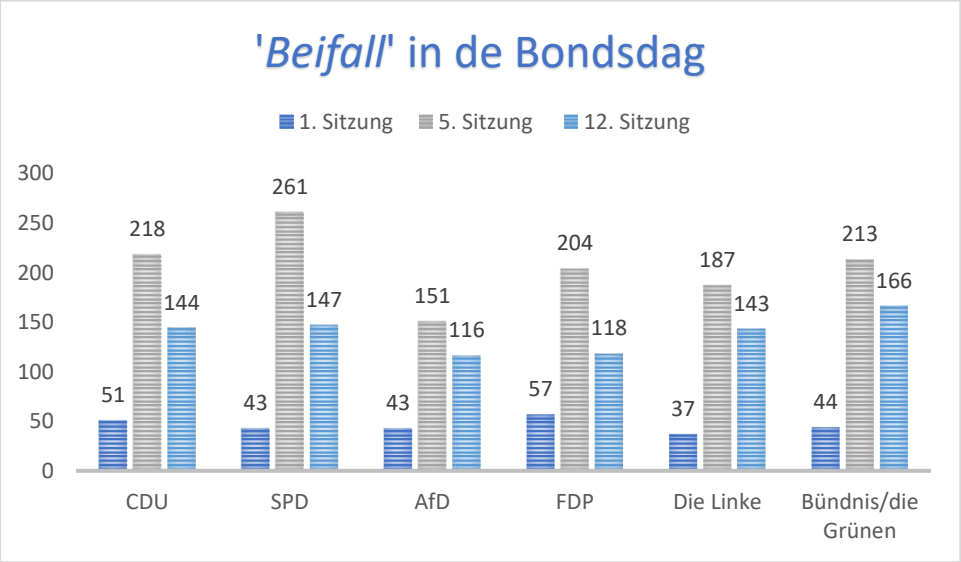

Een andere onconventionele manier waarop de AfD haar standpunt ondersteunt in plaats van het gebruikelijke '*Beifall'* is lachen. Waar '*Heiterkeit'* genotuleerd worden als de bedoeling positief is, is '*Lachen'* een negatieve uitdrukking met een honende ondertoon.[102] Nagenoeg alle keren dat er gelachen wordt, wordt dat door de AfD gedaan. Wanneer het toch een andere partij is, is dat bijna altijd naar de AfD gericht. In de Rijksdag is ditzelfde patroon voor de NSDAP te herkennen, ook zij lachen als nagenoeg enige partij.

[100] *VRSB* 1930-1931.
[101] *DBSB* 19/1 2017, 9, 12, 13.; *DBSB* 19/5 2017, 357, 367-371, 377-380, 383, 388, 389, 393. 394, 396, 401, 404, 410, 441.; *DBSB* 19/12 2018, 957, 958, 986.
[102] Brunner e.a., 'Das gespaltene Parlement'.

Beleefdheidsvormen

Met de opleving van de *Zwischenrufe* in beide parlementen, veranderen ook de beleefdheidsvormen. Gebleken is dat de AfD de meest luidruchtige partij in de Bondsdag is. Dit contrast is nog groter omdat de gevestigde partijen regelmatig positieve dingen als '*sehr richtig', 'das stimmt'* of '*das hat er gut gemacht'* roepen.[103] Wanneer de andere partijen toch de beleefdheidsgrenzen overschrijden, is dat in bijna alle gevallen naar de AfD. . Bijvoorbeeld *Diese Rede ist Schrott'* van de Union of '*rechtsradikaler Unsinn'* van de SPD.[104] De AfD blijkt echter uitsluitend aanvallend en negatief. Vooral Alexander Gauland roept veel en venijnig: '*Lägerlich', 'halten Sie den Mund'* en *'Ihr Auftritt ist beschämend'.*[105] Ook in hun spreektijd nemen de AfD'ers geen blad voor de mond. Zo zegt Stephan Protschka: ‚*Sie erzählen nur Müll.'*[106] Vicevoorzitter Claudia Roth wijst Protschka erop dat de Ouderenraad het graag bij fatsoenlijk taalgebruik wil houden en krijgt als antwoord een verontwaardigde roep van Gauland.[107] In de onderzochte zittingen komen vergelijkbare taferelen vaker voor.

De NSDAP gebeurde nagenoeg hetzelfde. Opvallen is dat het meeste commentaar komt van afgevaardigden die nooit plaatsnemen op het spreekgestoelte, zoals Joseph Goebbels en Ernst Graf zu Reventlow. Hun toon is agressief en ontwrichtend. Zo roept Goebbels '*Haben Sie in diesem Hause überhaupt schon Leistungen gesehen?'*[108] en '*Haben Sie sich aus den Fingern gesogen'*.[109] Of Graf zu Reventlow: '*Sie haben das nur tun können kraft einer lügenhaften Propaganda.'*[110] Dit naast andere opruiende interrupties als '*billige Demagogie', 'haltet ihr die Schnauze'* en '*lügen Sie doch nicht so dumm'*.[111] Ook in de redevoeringen worden onparlementaire woorden als '*Visage'* en '*Lüge'* gebruikt. Gottfried Feder verdedigt laatstgenoemde uitspraak na een berisping van Löbe zelfs met het volgende: *'Verzeihen Sie, […] denn eine Lüge bleibt eine Lüge'.*[112]

Het achterwege laten van de beleefdheidsvormen toont een minachting voor de parlementaire institutie, zowel in populistische als fascistische theorie genoemd. Dit wordt nog duidelijker wanneer NSDAP'er Helmuth Brückner en AfD'er Gauland het parlement '*Hohe Haus'* noemen.[113] Er schuilt een bepaald dedain in deze uitdrukking, niet alleen voor het parlement maar ook voor de pluralistische democratie die het representeert en de kiezers van de andere partijen. Het inhoudelijke debat wordt namelijk steeds lastiger te voeren, terwijl dat de taak is waarmee het

---

[103] *DBSB* 19/5 2017, 335, 421, 423.
[104] Ibidem, 416, 436.
[105] *DBSB* 19/12 2018,, 948, 952, 955.
[106] *DBSB* 19/5 2017, 410.
[107] Ibidem, 410.
[108] *VRSB* 1930-1931, 449.
[109] Ibidem, 31.
[110] Ibidem, 51.
[111] Ibidem, 77, 459.
[112] Ibidem, 32.
[113] Ibidem, 483.; *DBSB* 19/5 2017, 399.

electoraat parlementariërs vertrouwt. Door veel, polariserend en ongemanierd te interrumperen en te speechen presenteren de partijen zich als buitenstaanders – ze willen absoluut niet bij het politieke establishment horen.

Antropoloog Clifford Geertz beschouwt de werkelijkheid weergeven in symbolen en ideologieën als symboolsystemen. Een ideologie vormt een landkaart waarmee burgers zich kunnen oriënteren op de verbindingen in de samenleving.[114] De publiekelijke afbraak van de parlementaire orde kan zo als verschuiving op de kaart gezien worden omdat het parlement een hoge symbolische waarde heeft. De vraag is echter welke verandering de NSDAP en de AfD aanbrengen. Verdwijnt de weg naar de democratie of wordt deze slechts minder goed begaanbaar?

Conclusie

De jonge, grote fracties van de NSDAP en de AfD brachten dus een verschuiving teweeg in de parlementaire orde. Waar de NSDAP verantwoordelijk was voor de politisering van de consensusinstituties, lijkt de AfD daar vooral slachtoffer van. De grootste verandering bleek echter in de interrupties en de beleefdheidsvormen. De nationaalsocialisten en de *Alternative* zijn veel luidruchtiger dan de andere partijen en op een veel negatievere manier. Ze nemen de terechtwijzingen van de voorzitters weinig serieus en gebruiken in zowel interrupties als spreektijd opruiende en beledigende taal. Dit maakt de debatten moeilijker te voeren en heeft daarnaast een symbolische betekenis, zoals Geertz poneert. Het parlement representeert de pluralistische democratie en evengoed de kiezers van de gevestigde partijen. De ontwrichting van de parlementaire orde maakt te wisselwerking tussen democratie, parlement en kiezers ingewikkelder.

[114] Freeden, *Ideology,* 40-41.

Hoofdstuk III: nationalisme

De retoriek van de NSDAP- en AfD-fracties is gecentreerd rond het '*Volk'.* De politici spreken soms zelfs geheel tegen parlementsgebruiken tót het volk. Nationaalsocialist Wilhelm Feder en Leif-Erik Holm van de *Alternative* beginnen hun rede niet met het aanspreken van de voorzitter en hun medeafgevaardigden, maar met respectievelijk: '*Deutsche Volksgenossen'* en '*Liebe Bürger'.*[115] Nog veel vaker spreken de partijen over en namens het volk. Dit hoofdstuk behandelt de elementen van ultranationalisme en de mate waarin deze wel of niet zichtbaar zijn bij de NSDAP en AfD.

Wie zijn het volk?

In het eerste hoofdstuk werd duidelijk dat de partijen claimen op te komen voor een onderdrukt volk dat verraden is door de inhalige elite. De beschuldiging van het morele failliet en de culturele decadentie van de moderne maatschappij ziet Andrew Heywood als uiting van ultranationalisme. In lijn met Griffin koppelt hij dit aan de mythe van palingenese. Dit krijgt een expansionistische insteek omdat de veronderstelling van superioriteit en sociaal darwinisme verbonden is aan de wedergeboorte.[116] De militaristische kant van de NSDAP wordt blootgelegd door Straßer:

> *Wir wollen keinen neuen Krieg, […] wir verzichten auf die Gnade der verkalkten Gehirne und hasserfüllten Gemüter unserer heutigen Auslandsfeinde. Wir scheuen aber einen Krieg nicht, […], um die deutsche politische und soziale Freiheit wiederherzustellen. […] Unsere Außenpolitik verlangt somit als erstes die Wiederherstellung der deutschen Ehre.*[117]

Een oorlog is voor de parlementsfractie dus het uiterste middel om de Duitse eer te herstellen. Uit de zittingen blijken weinig verder expansionistische elementen, behalve de nadruk die de NSDAP legt op de bescherming van Duitsers in Polen die een pan-Germaanse identiteit veronderstelt.[118] Wie binnen dit pan-Germaanse volk vallen, wordt samengevat door Straßer:

> *Volk heißt für uns nicht eine Ansammlung von Unternehmern und Arbeitern, von Arbeitsämtern, die keine Arbeit verteilen können, von Millionen Erwerbsloser, die Monate und Jahre auf Arbeit warten/ Volk ist auch keine Ansammlung, von Beamten und Parlamentariern, sondern Volk ist für uns eine gesunde, nach innen und außen abwehrfähige Lebens- und Schicksalsgemeinschaft, die nach Art, Sitte und Sprache zusammengehört. Staat ist für uns nicht eine seelenlose Maschinerie von Gesetzesfabriken*

[115] *VRSB* 1930-1931, 32.; *DBSB,* 19/12, 939.
[116] Heywood, *Political Ideologies,* 203-204.
[117] *VRSB* 1930-1931, 58.
[118] Ibidem, 475.

und Bureaukratie, sondern der lebendige Träger von Sitte, Ordnung und Recht gegen die Feinde des deutschen Volkes auf allen Gebieten.[119]

Deze uitspraak past binnen het nationalisme dat in de negentiende eeuw opkwam waarin de inwoners van een grondgebied gekoppeld werden aan een gemeenschappelijke taal en geschiedenis. Deze notie van verwantschap, leidde tot een *völkische* dimensie: de definitie van volk door gedeelde grenzen en door gedeeld bloed – '*Blut und Boden'.*[120] De definitie van Straßer van het volk als *Schicksalgemeinschaft* veronderstelt een holistische natie die niet uit individuen bestaat, maar waarin de persoonlijke identiteit opgaat in de nationale. Charles Maurras noemt dit '*integral nationalism'.*[121]

In het eerste hoofdstuk bleek dat de AfD de gemeenschap als homogeen ziet en een etnische opvatting van een '*heartland'* heeft gebaseerd op cultuur, waardoor dit holistische aspect voor hen ook bevestigd wordt. Hun etnische opvatting van een '*heartland'* is echter niet op genetische, maar culturele pijlers gebouwd. Omdat er ook geen militarisme te herkennen is in de Bondsdagdebatten, past de partij niet bij de bovengenoemde vorm van ultranationalisme maar beter in het holistisch nationalisme van Roger Eatwell. Hij noemt dit een etnische invulling van nationalisme, waarin assimilatie mogelijk is om de gemeenschap tegen de 'Ander' te verdedigen. Dit plaats hij in tegenstelling tot liberaal nationalisme, dat gevormd wordt door rationalisme, individualisme, pluralisme en tolerantie.[122] Illustrerend is de uitspraak van Gauland '*Wir wollen gar keine Migrationsgesellschaft! Wir wollen eine deutsche Gesellschaft!'*[123]

De aanname van een homogene gemeenschap heeft implicaties voor het idee van de staat en democratie. Dit veronderstelt namelijk dat er een *volonté générale* is: één algemene wil. Burgers zijn dan geen verzameling individuen meer, maar een collectief.[124] Volgens Thomas Mergel was de heersende gedachte onder politici voor 1930 dat volk en staat samenvielen, maar dit werd tot tegenstelling gemaakt met de komst van de NSDAP-fractie.[125] Tekenend is deze uitspraak van Straßer: '*Politik heißt für uns Dienst am deutschen Volks- und Staatswohl, und der Staat ist nach unserer Erkenntnis etwas anderes als die Bühne für praktisch verantwortungslose Regierungen der Demokratie.'*[126]

Ook de AfD creëert in hun retoriek een kloof tussen het parlement en het volk. Ze nemen bijvoorbeeld regelmatig stelling dat de gevestigde partijen de meest dringende kwesties voor de

---

[119] *VRSB* 1930-1931, 58.
[120] Wildt, *Volk, Volkgemeinschaft, AfD,* 8-12, 24-26.
[121] Heywood, *Political Ideologies,* 203.
[122] Eatwell, 'The Rebirth', 413.
[123] *DBSB* 19/12 2018, 955.
[124] Wildt, *Volk, Volkgemeinschaft, AfD,* 100-104.
[125] Mergel, *Parlementarische Kultur,* 451.
[126] *VRSB* 1930-1931, 57.

bevolking onbesproken laten. Met name in immigratiedebatten blijkt dit, zo spreekt Gauland: '*Es ist schon erstaunlich, dass es erst unseres Einzugs in den Deutschen Bundestag bedurfte, um eine gesellschaftliche Debatte, die die Menschen draußen umtreibt, auf die Bühne unseres nationalen Parlements zu bringen.'*[127] In diezelfde redevoering maakt een andere opmerking: '*Schluss mit den offenen Grenzen und Rückkehr zum Rechtsstaat.*'[128]

De AfD stelt dus niet alleen dat de democratische grondbeginselen afgetakeld zijn, ze koppelen ook het volk aan de staat. Gottfried Curio doet de uitspraak: '*Staatsvolk ist Wahlvolk, und Wahlvolk kann Staat, Grundgesetz und Demokratie aus den Angeln heben. Ein zu Regel entarteter Doppelpass untergräbt Staat und Demokratie.'*[129] Vergelijkbaar is deze uitgebreidere stellingname van Gauland:

> *Sie gefährden nicht nur die Identität dieses Landes, seine Zukunftsfähigkeit und seine Institutionen, also den Rechtsstaat, der uns Deutschen unserer historischen Erfahrungen wegen besonders am Herzen liegen sollte, sondern Sie gefährden auch den Sozialstaat. Denn offene Grenzen und Sozialstaat schließen einander auf Dauer aus. Selbstbestimmung und Demokratie entfalten sich im durch Grenzen geschützten Nationalstaat, […], und nicht im Luftreich des Traums der Vereinigten Staaten von Europa.*[130]

Dit onderstreept wederom holistisch nationalisme. Een staat die hierop gebouwd is, is democratisch in de zin dat vrijheid mogelijk is door homogeniteit. Een liberale opvatting van democratie past echter niet.[131] Zoals in het eerste hoofdstuk genoemd wordt het parlement een middel voor de wil van het volk, geen intrinsieke waarde. Volgens Mudde uit deze vijandigheid naar liberale democratie tot een vorm van democratisch extremisme waarin een tegenelite de *vox populi* ten uitvoer brengt. Dit gaat echter voorbij aan de constitutionele bescherming van minderheden.[132]

Doel en symbolische betekenis

Het doel van het ultranationalisme van de NSDAP is de reeds genoemde mythe van palingenese. Griffin omschrijft dit als het streven naar een ultranatie gebouwd op de gedeelde grenzen en geschiedenis van de gemeenschap.[133] De nationaalsocialisten noemen de wedergeboorte in de parlementsdebatten 'het herstel van de Duitse eer'. Dit is de '*priority'* van hun programma. Het Verdrag van Versailles heeft hierbinnen een grote symbolische betekenis. Zoals Freeden met '*proximity'* stelt, moet een politiek

[127] *DBSB* 19/5 2017, 399.
[128] Ibidem, 400.
[129] *DBSB* 19/12 2018, 948.
[130] *DBSB* 19/5 2017, 399.
[131] Eatwell, 'The Rebirth', 413.
[132] Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 560-561.
[133] Griffin, *Fascism,* 35-37.

concept samenvallen met de principes van het electoraat. De instemming met het Young-plan in de vorige Rijksdag was bijvoorbeeld onder grote onvrede van de bevolking.[134] De NSDAP koppelt dan ook elk standpunt aan de herstelbetalingen. Hun eigen groei zien ze bovendien als het bewijs van de eroderende macht van de gevestigde partijen. Straßer spreekt als volgt:

> *Ein Staat, in dem dieses Wort „Ehre" nicht in seinem ganzen Ideengehalt und seiner Konsequenz verstanden wird, wird über kurz oder lang sterben müssen. Wir verlangen die Wiederherstellung der deutschen Ehre. Der falsche Weg muss zurückgegangen werden, vom Young-Plan angefangen bis zur Wurzel, bis zum Vertrag von Versailles.*[135]

Het verdere verloop van de nationaalsocialistische palingenese is voor de Duitsers, in de woorden van Ernst Nolte, een '*Vergangenheit, die nicht vergehen will'.*[136] *Vergangenheitsbewältigung* – de omgang met het nazistische verleden – heeft nationalisme na 1945 beknot. Publieke figuren kunnen geen nationalistisme of patriottisme uiten, zonder op het nationaalsocialisme gewezen te worden. Volgens socioloog Eunike Piwoni is de Holocaust nog steeds een belangrijk onderdeel van het elitaire publieke debat over de nationale identiteit.[137] Het element van elitisme is belangrijk, omdat een groot deel van Duitse bevolking wel trots lijkt te willen zijn. Tijdens de Europese kampioenschappen voetbal in 2006 ontstond er bijvoorbeeld een rel rondom de vraag of je met een Duitse vlag mocht pronken. Als reactie plaatste de AfD een Facebookbericht met het '*Schwarz-Rot-Gold'* dat meer dan zesduizend keer gedeeld werd.[138]

Juist in wat Heywood de '*global age'* noemt lijkt nationalisme een vlucht te nemen als reactie op de verandering die globalisering in de economie, cultuur en politiek teweeg heeft gebracht.[139] Omdat burgers zich vreemd en bedreigd voelen in eigen land, zich daardoor misplaatst voelen, wordt er teruggegrepen op een gedeelde identiteit met wortels in het verleden.[140] Het nationalisme van de AfD speelt op dit gevoel in en werkt als politiek instrument. Hieruit blijkt een populistisch element van Mudde: verzet tegen taboes en politieke correctheid.[141]

---

[134] Meyerson, 'Political Economics', 203.
[135] *VRSB* 1930-1931, 58.
[136] Herman Paul, *Als het verleden trekt. Kernthema's in de geschiedfilosofie* (Amsterdam 2016) 43.
[137] Eunike Piwoni, 'Latent But Not Less Significant. The Holocaust as an Argumentative Resource in German National Identity Discourse', *German Politics* 108 (2013) 3, 1-26, aldaar 19.
[138] Alternative für Deutschland, 'Flagge zeigen', (versie 14 juni 2006), https://www.facebook.com/alternativefuerde/photos/a.542889462408064/1162365447127126/?type=3&theater (24 januari 2018).
[139] Heywood, *Political Ideologies,* 190-192.
[140] Griffin, *Fascism,* 70.
[141] Mudde, 'The Populist Zeitgeist', 554.

Dit brengt ons terug bij de vergelijking tussen de AfD en de NSDAP. De *Alternative* speelt in op een gevoel dat veel Duitsers hebben, maar dat tegelijkertijd 'verboden' is. De beschuldiging van nationaalsocialisme levert de AfD daarom veel op, omdat voor hun achterban zich hierdoor ontkend en aangevallen voelt. Door net binnen de lijnen van het grondwettelijk toelaatbare te blijven, kan de partij meeliften op het taboe. De grenzen hiervan zijn enigszins rekbaar, maar de herinnering aan het nazisme zorgt er ook voor dat de gevolgen bij overschrijding groot zullen zijn. De AfD weet dat ze met argusogen bekeken worden en het *Bundesamt für Verfassungsschutz* hen net als de SRP kan verbieden.

Hieruit blijkt het onderliggende verschil tussen het nationalisme van de NSDAP en de AfD. De nationaalsocialistische fractie heeft een revolutionaire insteek. Via een '*legal revolution'* willen ze de staat omwentelen naar een totalitaire dictatuur. Griffin noemt de positie van de AfD hervormend, omdat het binnen het bestaande kader dingen wil veranderen. Nationalisme lijkt ten dele een middel voor de partij, omdat ze ermee kunnen prikken waar het steekt en zo reactie verkrijgen. Hetzelfde doen ze door tijdens de debatten tumult te veroorzaken met interrupties en onbeleefdheden. Voor de NSDAP-fractie draait hun programma niet om ontwrichting, maar om ultranationalisme. Het lijkt het fundament van hun gedachtegoed.

De AfD moet echter niet alleen beschouwd worden als onschuldige oproerkraaier. De afgelopen hoofdstukken hebben getoond dat hun nationalisme pijnpunten met het staatsbestel blootlegt: een homogene opvatting van volk en daarmee anti-pluralistisch parlementarisme. Wellicht kan dit aan de hand van Ludwig Wittgenstein geduid worden. Hij zag taal als een set regels die zowel dingen toestaan als verbieden en algemeen of specifiek kunnen zijn. Andere theoretici hebben hieruit afgeleid dat ideologieën ook taalspellen zijn. Hun betekenis kan afgeleid worden van de grammatica (de prioriteit en proportionaliteit van Freeden), het gebruik in de sociale context en de mate van aanvaardbaarheid. Freeden koppelt hier een ander concept van Wittgenstein aan, dat van familiegelijkenis. Familieleden hebben overeenkomsten in hun gezicht, maar zien er niet precies hetzelfde uit of lijken juist helemaal niet op elkaar. Hierdoor kan de ontwikkeling van ideologieën genuanceerd onderzocht worden. Een ideologie kan overlappende elementen hebben met de moederideologie, maar kan er ook volledig van afwijken.[142]

Nationaalsocialisme kan op deze manier beschouwd worden als een verzameling spelregels, waarvan ultranationalisme de belangrijkste is. De extreemrechtse en populistische ideologie heeft sommige van de aanwijzingen aangepast overgenomen – homogeniteit op andere pijlers, moeite met pluralisme - , andere volledig achterwege gelaten – militarisme bijvoorbeeld. Met andere woorden: een groot deel van de regels is gekopieerd, maar de prioriteit en de proportionaliteit zijn veranderd waardoor ze in de sociale context grotere aanvaardbaarheid genieten. Er is dus sprake van

[142] Freeden, *Ideology,* 43-44.

familiegelijkenis tussen de extreemrechtse, populistische ideologie waarbinnen de AfD-fractie valt en de fascistische ideologie waarbinnen de NSDAP-fractie valt. Dit moet echter met de grootste voorzichtigheid opgevat worden: er is geen directe lijn tussen de NSDAP en de AfD omdat de regels dusdanig zijn aangepast en het grote tijdsverschil maakt dat er een ander spel gespeeld wordt. De spelregels zijn bovendien enkel binnen de muren van het parlement bestudeerd, over een korte tijdspanne. De overkoepelende ideologieën spelen echter in verschillende mate van extremiteit een spel dat de representatieve democratie en de verscheidenheid in de bevolking niet als vanzelfsprekend beschouwt.

Conclusie

Concluderend bestaat er in de NSDAP-fractie een vorm van ultranationalisme gebaseerd op een militaristische mythe van palingenese voor hun *Schicksalgemeinschaft.* Hiermee creëren ze een breuk tussen volk en staat die enkel gedicht kan worden door het herstel van de Duitse eer en het einde van de Versaillesschuld. De AfD laat in de Bondsdag een vorm van holistisch nationalisme zien omdat ze de notie van een homogeen, bedreigd volk koppelen aan de staat. Het parlement wordt zo middel van de *volonté générale* in plaats van een representatieve, constitutionele kernwaarde. Hun nationalisme lift mee op het taboe van het ultranationalisme van de NSDAP. Veel Duitsers willen trots op hun land zijn zonder als daders van de Holocaust aangewezen te worden, maar daar geen ruimte voor vinden. De spelregels en familiegelijkenissen van Wittgenstein tonen dat het fascisme en extreemrechts populisme enigszins verwantschap vertonen. Dit moet niet geïnterpreteerd worden als een directe verbintenis tussen de AfD en de NSDAP. Uit dit hoofdstuk is namelijk gebleken dat de NSDAP-fractie veel extremer en revolutionair gedachtegoed propageert. De AfD is hervormend, omdat het binnen het bestaande kader opereert.

Conclusie

De AfD en NSDAP vertoonden in hun eerste maanden als jonge, omstreden en grote parlementsfracties enkele overeenkomsten, maar vooral verschillen. De overkoepelende gelijkenis is dat de partijen zich retorisch en inhoudelijk als buitenstaanders van het politieke establishment presenteren. Er is echter gebleken dat de NSDAP en AfD niet onder dezelfde politieke ideologie vallen. De nationaalsocialistische fractie was in 1930 al exemplarisch voor fascisme en de *Alternative* past binnen extreemrechtse en populistische theorie.

De NSDAP en AfD verzetten zich op meerdere manieren tegen de gevestigde partijen. De nationaalsocialisten grepen economische debatten aan om het Verdrag van Versailles uiteen te zetten als het verraad van de elite. In lijn met fascistisch socialisme tracht de fractie de 'gewone burger' tegen hen te beschermen. Ook bij de AfD komt deze claim op het volk terug in combinatie met een politiek van nationale voorkeur gebaseerd op euroscepsis en anti-immigratiestandpunten. Een andere '*permeability'* ligt in de schending van de parlementaire orde. Hoewel de AfD niet de stuwende kracht, maar slachtoffer was, werd in de Bondsdag en de Rijksdag het voorzitterschap gepolitiseerd. Daarbij trokken ze de debatten als tegengeluid naar zich toe, door veelvuldig en negatief te interrumperen en met de beleefdheidsvormen te breken. Hierin schuilt een vorm van antiparlementarisme, omdat er op ostentatieve wijze een bepaalde minachting naar het instituut wordt gecommuniceerd. Clifford Geertz noemt ideologieën symboolsystemen die landkaarten vormen. Het parlement staat symbool voor de democratie en de geringschatting daarvan roept de vraag op of de AfD en de NSDAP de verbinding tussen democratie en parlement willen opbreken.

De nationaalsocialistische fractie beantwoordt deze vraag bevestigend; al in 1930 lijkt het pad naar een '*legal revolution'* bepaald. De afgevaardigden stellen openlijk dat ze de democratie verwerpen en streven naar het herstel van de Duitse eer. Deze mythe van palingenese vormt het fundament van ultranationalisme en de revolutionaire grondslag van de partij. De NSDAP-fractie schuwt oorlog niet in een sociaal darwinistische strijd en is onverbloemd antisemitisch. Een gebrek aan militaristisch, revolutionair en *völkisch* gedachtegoed schaart de AfD niet binnen ultranationalisme, maar holistisch nationalisme. De Bondsdagdebatten vertonen namelijk cultureel racisme omdat de partij cultuur als de kern van Duits-zijn beschouwt. Immigranten moeten assimileren, omdat culturen onverenigbaar zijn en multiculturalisme tot sociaal conflict leidt. Zo creëert de partij een homogeen '*heartland'* dat door de exclusiviteit etnisch geduid kan worden.

Wringend met een pluralistische, representatieve opvatting van democratie koppelt de AfD deze nationale identiteit aan staatsburgerschap. Voor populisten is het parlement een middel van de *volonté générale,* geen doel op zich. De AfD lijkt niet tégen de democratie, maar streeft naar minder politiek. Hiermee is het democratisch fascisme van Andrew Heywood als middenweg verworpen. De

nalatenschap van de NSDAP drukt nog steeds op de politieke positie van de AfD. De partij heeft minder ruimte omdat het met de ogen van het verleden bekeken wordt. Anderzijds wordt daar tactisch gebruik van gemaakt, door mee te liften op het taboe rondom nationalisme en de grenzen daarvan te testen. Globalisering heeft gezorgd dat veel burgers zoeken naar een gevoel van Duitse trots als gedeelde ervaring, maar dit is omstreden in het publieke debat door de Holocaustherinnering.

De raakvlakken tussen de fascistische en extreemrechtse populistische ideologieën kunnen verduidelijkt worden met de theorie van spelregels en familiegelijkenissen die van Ludwig Wittgenstein is afgeleid. Ideologieën vormen spelregels die betekenis hebben door prioriteit, proportionaliteit, het gebruik in de sociale context en de mate van aanvaardbaarheid. Familiegelijkenissen duiden de onderlinge ontwikkeling van ideologieën: sommige familieleden lijken heel veel, andere veel minder op elkaar. Een deel van de spelregels van het nationaalsocialisme is aangepast terug te vinden in extreemrechts populisme, maar de prioriteit en proportionaliteit zijn veranderd onder invloed van de hedendaagse maatschappelijke principes. Er is dus sprake van lichte familiegelijkenis tussen de ideologieën waarbinnen de NSDAP- en AfD-fractie vallen. Dit moet echter uiterst terughoudend opgevat worden. De AfD en NSDAP zijn niet direct met elkaar verbonden omdat de spelregels en context dusdanig anders zijn. De overkoepelende ideologieën spelen wel allebei met de betekenis van de representatieve democratie en een nationalistisch volk.

Een voorzichtige vergelijking tussen de parlementsfracties van de NSDAP en AfD in hun eerste maanden is nuttig gebleken omdat het de partijen binnen een bredere theoretische en historische context plaatst. De parlementaire afdeling van de NSDAP verdient nader onderzoek – niet als proloog van de Tweede Wereldoorlog, maar als onderdeel van het politieke bedrijf van de Weimarrepubliek. Het is lastig gebleken om de AfD tegenover nationaalsocialisme te plaatsen, omdat dit een bepalende factor is voor hun positie. Juist in dit onderzoek hebben de historische omstandigheden een enorm gewicht, waardoor de verschillen immens zijn. Uitgebreider onderzoek naar de uitwerking van *Vergangenheitsbewältigung* op de AfD over een grotere tijdspanne zou daarom relevant zijn. Hoewel gebleken is dat de beschuldiging van nationaalsocialisme aan het adres van de AfD ongegrond is, opereert de partij in schermergebied. Begint er inderdaad een nieuw tijdperk met het intreden van een partij die aan dertien procent van de kiesbevolking appelleert en de andere 87 procent soms moeilijk kan plaatsen binnen hun idee van democratie en volk?

Bibliografie

Primaire bronnen

Alternative für Deutschland, 'Programm für Deutschland. Wahlprogramm der Alternative für Deutschland für die Wahl zum Deutschen Bundestag am 24. September 2017', (Keulen 2017).

Alternative für Deutschland, 'Flagge zeigen', (versie 14 juni 2006), https://www.facebook.com/alternativefuerde/photos/a.542889462408064/1162365447127126/?type=3&theater (24 januari 2018).

Verhandlungen des Reichstags Stenografische Berichte (hierna: *VRSB)* 1930-1931 (Berlijn 1931).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht, 15/1 2002 (Berlijn 2002).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht, 16/1 2005 (Berlijn 2005).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht, 17/1 2009 (Berlijn 2009).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht, 18/1 2013 (Berlijn 2013).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht 19/1 2017 (Berlijn 2017).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht 19/5 2017 (Berlijn 2017).

Deutscher Bundestag Stenografischer Bericht 19/12 2018 (Berlijn 2018).

Secundaire literatuur

Arendt, Hannah, *Eichmann in Jeruzalem. De banaliteit van het kwaad* (Amsterdam 2005).

Arzheimer, Kai, 'Die Alternative fuer Deutschland. Programmatik, Entwicklung und politische Verortung', *German Politics* 26 (2017) 2, 334-335.

Bender, Justus, 'Die Exzesse der Anderen' (versie 7 augustus 2018), https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/afd-und-das-dritte-reich-die-exzesse-der-anderen-15723234.html (30 oktober 2018).

Bracher, Karl Dietrich, *The German Dictatorship. The origins, structure and consequences of National Socialism* (Suffolk 1973).

Brunner, Katherina, e.a., 'Das gespaltene Parlement', (versie 21 december 2018), https://projekte.sueddeutsche.de/artikel/politik/die-afd-im-bundestag-e362724/ (23 december 2018).

Bundesamt für Verfassungsschutz, 'Was ist Rechtsextremismus?', https://www.verfassungsschutz.de/de/arbeitsfelder/af-rechtsextremismus/was-ist-rechtsextremismus (22 januari 2018).

Deutscher Bundestag, 'Bundestagswahlergebnisse seit 1949 – Zweitstimmen',https://www.bundestag.de/parlament/wahlen/ergebnisse_seit1949/244692 (30 oktober 2018).

Deutscher Bundestag, ‘Bundestagwahl 2017’, https://www.bundestag.de/bundestagswahl#url=L2Rva3VtZW50ZS90ZXh0YXJjaGl2LzIwMTcva3czOS1mcmFrdGlvbnNzcGl0emVuLzUyNzEzMg==&mod=mod494538 (30 oktober 2018).

Drescher, Johanna, ‘SRP-Verbot’, in: Matthias N. Lorenz (red.), *Lexikon der "Vergangenheitsbewältigung" in Deutschland: Debatten- und Diskursgeschichte des Nationalsozialismus nach 1945* (Bielefeld 2015) 66-67.

Eatwell, Roger, ‘Populism and Fascism’, in: Cristobal Rovira Kaltwasser e.a. (red.), *The Oxford Handbook of Populism* (Oxford 2017) 363-383.

Eijsvoogel, Juurd, ‘Belangrijke stap in Duitse formatie’ (versie 12 januari 2018), https://www.nrc.nl/nieuws/2018/01/12/doorbraak-bij-duitse-formatie-a1588131 (23 november 2018).

Eijsvoogel, Juurd, ‘Merkels vluchtelingenbeleid heeft Duitsland veranderd’ (versie 25 september 2017) https://www.nrc.nl/nieuws/2017/09/25/merkels-vluchtelingenbeleid-heeft-duitsland-veranderd-13169126-a1574687?utm_source=NRC&utm_medium=banner&utm_campaign=Paywall (23 november 2018).

Eijsvoogel, Juurd, ‘Tumult bij Bondsdagdebuut AfD’ (versie 24 oktober 2017), https://www.nrc.nl/nieuws/2017/10/24/tumult-bij-bondsdagdebuut-afd-13655573-a1578484 (4 december 2018).

Evans, Richard J., *The Coming of the Third Reich* (New York 2003).

Frankfurter Allgemeine Zeitung, ‘Gauland: Hitler nur „Vogelschiss“ in deutscher Geschichte‘ (versie 2 juni 2018), https://www.faz.net/aktuell/politik/inland/gauland-hitler-nur-vogelschiss-in-deutscher-geschichte-15619502.html (12 december 2018).

Freeden, Michael, *Ideology. A Very Short Introduction* (New York 2003).

Graf, Rüdiger, ‘Either-Or: The Narrative of "Crisis" in Weimar Germany and in Historiography’, *Central European History* 43 (2010) 4, 592-615.

Griffin, Roger, *Fascism* (Cambridge 2018).

Heimensen, Beau, ‘Deze Duitsers vinden het tijd voor de 'Alternative für Deutschland'’ (versie 22 september 2017), https://nos.nl/artikel/2194329-deze-duitsers-vinden-het-tijd-voor-de-alternative-fur-deutschland.html (30 oktober 2018).

Heywood, Andrew, *Political Ideologies. An Introduction* (Londen 2017).

Lindhout, Sterre, ‘AfD-leider doet vele nekharen overeind staan na opmerking over Holocaustmonument’ (versie 18 januari 2017), https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/afd-leider-doet-vele-nekharen-overeind-staan-na-opmerking-over-holocaustmonument~b177bbbb/ (30 oktober 2018).

Lindhout, Sterre, ‘AfD-voorman prijst nazi-soldaten, toch wordt zijn partij alleen maar populairder’ (versie 15 september 2017), https://www.volkskrant.nl/buitenland/afd-voorman-prijst-nazi-soldaten-toch-wordt-zijn-partij-alleen-maar-populairder~a4516934/ (30 oktober 2018).

Mergel, Thomas, *Parlementarische Kultur in der Weimarer Republik* (Düsseldorf 2012).

Meyerson, Roger B., ‘Political Economics and the Weimar Disaster’, The Journal of Institutional and Theoretical Economics 160 (2004), 187-209.

Modood, Tariq, Multicultural Politics. Racism, Ethnicity, and Muslims in Britain (Minneapolis 2005).

Morgan, Philip, ‘Fascism’, in: Peter Hayes en John K. Roth (red.), *The Oxford Handbook of Holocaust Studies* (Oxford 2010), 81-94.

Mudde, Cas, ‘The Populist Zeitgeist‘, Government and Opposition 39 (2004) 4, 541-563.

Mudde, Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe* (Cambridge 2007).

Orlow, Dietrich, *The History of the Nazi Party: 1919-1933* (Pittsburgh 1969).

Paul, Herman, *Als het verleden trekt. Kernthema’s in de geschiedfilosofie* (Amsterdam 2016) 109.

Piwoni, Eunike, ‘Latent But Not Less Significant. The Holocaust as an Argumentative Resource in German National Identity Discourse’, *German Politics* 108 (2013) 3, 1-26.

Riel, Arthur van en Arthur Schram, ‘Weimar Economic Decline, Nazi Economic Recovery, and the Stabilization of Political Dictatorship’, *The Journal of Economic History* 53 (1993) 1, 71-105.

Rydgren, Jens, ‘The Sociology of the Radical Right’, *Annual Review of Sociology* 33 (2007), 241-261.

Siri, Jasmin, ‘The Alternative for Germany after the 2017 Election’, *German Politics* 27 (2018) 1, 141-145.

Der Spiegel, ‘Bremens AfD-Chef angegriffen und verletzt‘ (versie 8 januari 2019), http://www.spiegel.de/politik/deutschland/afd-bremen-frank-magnitz-angegriffen-und-verletzt-polizei-sucht-zeugen-a-1246881.html (21 januari 2018).

Stachura, Peter D., ‘The Political Strategy of the Nazi Party, 1919-1933’, *German Studies Review* 3 (1980) 2, 261-288.

Urbinati, Nadia, ‘Democracy and Populism’, *Constellations* 5 (1998) 1, 110-124.

Wildt, Michael, *Volk, Volkgemeinschaft, AfD* (Hamburg 2017).